भौमोऽत्रिः।विश्वे देवाः। त्रिष्टुप्, १६-१७ अतिजगती, २० एकपदा विराट् ।

को नु वां मित्रावरुणावृतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे।
ऋतस्य वा सदसि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो न वाजान्॥ ५.०४१.०१

हे मित्रावरुणौ । वाम्- युवयोः । ऋतायन्- प्रकृतिनियतिभूतसत्यमिच्छन् । को हव्यं यच्छति । दिवः- नभसः । महः- महत्याः । पार्थिवस्य- पृथिव्याः । ऋतस्य सदसि- अन्तरिक्षात् । दे- दात्रे । यज्ञायते- यज्ञमिच्छते । पशुषो वाजान्- गोसम्पदः । न- ददत इव । नः- अस्मान् । त्रासीथाम्- रक्षतम् ॥१॥

ते नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्र ऋभुक्षा मरुतो जुषन्त।
नमोभिर्वा ये दधते सुवृक्तिं स्तोमं रुद्राय मीळ्हुषे सजोषाः॥ ५.०४१.०२

मित्रः- स्नेहाधिदेवता । वरुणः- ऋताधिदेवता । अर्यमा- दानाधिदेवता । इन्द्रः- ईशनाधिदेवता । ऋभुक्षाः- उरुभासमानाः । ये । नमोभिः- वन्दनैः । सुवृक्तिम्- सुष्ठ्वावर्जनम् । स्तोमम्- मन्त्रम् । रुद्राय- वेगाधिदैवताय । मीळ्हुषे- आनन्दकराय । सजोषाः- समानप्रीतयः । दधते- धारयन्ति ते । मरुतः- प्राणविशेषाः । आयुः- प्राणाधिदेवता वायुः । नः- अस्मान् । जुषन्त- सेवन्ताम् ॥२॥

आ वां येष्ठाश्विना हुवध्यै वातस्य पत्मन्रथ्यस्य पुष्टौ।
उत वा दिवो असुराय मन्म प्रान्धांसीव यज्यवे भरध्वम्॥ ५.०४१.०३

वातस्य पत्मन्- प्राणस्य मार्गे । रथ्यस्य- रंहणशीलस्य । पुष्टौ । येष्ठौ- नियमितौ । अश्विना- प्राणेशनशक्तिभूतौ । वाम्- युवाम् । हुवध्यै- आह्वातुं प्रभवामि । दिवः- नभसः । असुराय- बलिने रुद्राय वायवे वा । यज्यवे- पूज्याय । अन्धांसीव- हव्यानीव । मन्म- मननं ध्यानम् । भरध्वम्- धारयत ॥३॥

प्र सक्षणो दिव्यः कण्वहोता त्रितो दिवः सजोषा वातो अग्निः।

पूषा भगः प्रभृथे विश्वभोजा आजिं न जग्मुराश्वश्वतमाः॥ ५.०४१.०४

सक्षणः- शत्रुभिभविता। दिव्यः। कण्वहोता- मन्त्रविद्भिराहूतः। त्रितः- भूर्भुवरादित्रिषु स्थानेषु स्थितः। दिवः- सूर्यस्य। सजोषाः- सहृदयः। वातः- प्राणः। अग्निः- सत्क्रतुः। पूषा- पोषकः सूर्यः। भगः- सौभाग्याधिदेवता। विश्वभोजाः- सर्वसुखकराः। आश्वश्वतमाः- शीघ्रतुरगवन्तः। आजिं न- युद्धमिव। जग्मुः- अस्मद्यज्ञमागतवन्तः॥४॥

प्र वो रयिं युक्ताश्वं भरध्वं राय एषेऽवसे दधीत धीः।

सुशेव एवैरौशिजस्य होता ये व एवा मरुतस्तुराणाम्॥ ५.०४१.०५

वः- यूयम्। युक्ताश्वम्- नियमितप्राणम्। रयिम्- दानयोग्यधनम्। प्र- प्रकर्षेण। भरध्वम्- धारयत। रायः- सम्पदः। एषे- प्राप्तुम्। अवसे- रक्षायै। धीः- चित्तधारणा। दधीत- धारयति। मरुतः- हे प्राणविशेषाः। तुराणाम्- क्षिप्रगतीनाम्। वः- युष्माकम्। एवाः- गतयः। ये- याः सन्ति ताभिः। औशिजस्य- कामयमानस्य यजमानस्य। होता- देवाह्वाता अग्निः। सुशेवः- सुखी भवतु॥५॥

प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वं प्र देवं विप्रं पनितारमर्कैः।

इषुध्यव ऋतसापः पुरंधीर्वस्वीर्नो अत्र पत्नीरा धिये धुः॥ ५.०४१.०६

वः- यूयम्। देवम्- द्योतनशीलम्। विप्रम्- मेधाविनम्। अर्कैः- मन्त्रैः। पनितारम्- स्तव्यम्। वायुम्- प्राणाधिदैवतम्। रथयुजम्- लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकवाहनसम्बद्धम्। कृणुध्वम्- कुरुत। इषुध्यवः- अभिगन्त्र्यः। ऋतसापः- ऋतस्पर्शिन्यः। पुरन्धीः- प्रभूतधारणावत्यः। वस्वीः- लक्ष्मीकर्यः। नः- अस्माकम्। पत्नीः- जायाः। अत्र- अस्मिन् देवयजनदेशे। धिये- चित्तधारणायै। आ धुः- अनुकूला अभवन्॥६॥

उप व एषे वन्द्येभिः शूषैः प्र यह्वी दिवश्चितयद्भिरर्कैः।

उषासानक्ता विदुषीव विश्वमा ह वहतो मर्त्याय यज्ञम्॥ ५.०४१.०७

वन्द्येभिः- नमस्कारार्हैः। शूषैः- सुखकरैः। दिवः- चिदाकाशात्। चितयद्भिः- प्रज्ञापकैः। अर्कैः- मन्त्रैः। यह्वी- महत्यौ। उप प्र एषे- हव्यं प्रापयामि। ईषिः प्रापणकर्मा। उषसानक्ता- दिवारात्राधिदेवते। दिवा दैवीप्रज्ञा। रात्रिर्मनुष्यप्रज्ञा। विदुषी- ज्ञानसम्पन्ने। मर्त्याय- यजमानाय। विश्वम्- सर्वम्। यज्ञम्। आवहतः॥७॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नृन्वास्तोष्पतिं त्वष्टारं ररणः।

धन्या सजोषा धिषणा नमोभिर्वनस्पतीँरोषधी राय एषे॥ ५.०४१.०८

रायः- सम्पदः। एषे- प्राप्तुम्। पोष्यावतः- पोषकान्देवान्। नृन्। वः- युष्मान्। अभि- आभिमुख्येन। अर्चे- पूजयामि। ररणः- रममाणः। वास्तोष्पतिं त्वष्टारम्- तनूकर्तारं शिल्पाधिदैवतं पूजये। नमोभिः- नमस्कारैः। सजोषाः- समानप्रीतिः। धन्या- सौभाग्यवती। धिषणा- धीः। वनस्पतीन्। ओषधीश्च पूजये॥८॥

तुजे नस्तने पर्वताः सन्तु स्वैतवो ये वसवो न वीराः।

पनित आप्त्यो यजतः सदा नो वर्धान्नः शंसं नर्यो अभिष्टौ॥ ५.०४१.०९

तने- विस्तृते। नः- अस्माकम्। तुजे- दाने। ये। वसवः- सम्पद्वन्तः। वीराः। न- इव भवन्ति ते। स्वैतवः- शोभनगतयः। पर्वताः- स्थैर्यप्रतीकगिरयो मेघा वा। सन्तु- भवन्तु। पनितः- स्तुतः। आप्त्यः- आप्तहितकारीति वैदिककोशः। यजतः- पूज्यः। नर्यः- नरहितः सविता। सदा- सततम्। नः- अस्माकम्। शंसम्- मन्त्रम्। अभिष्टौ- सदेषणे। वर्धात्- वर्धयेत्॥९॥

वृष्णो अस्तोषि भूम्यस्य गर्भं त्रितो नपातमपां सुवृक्ति।

गृणीते अग्निरेतरी न शूषैः शोचिष्केशो नि रिणाति वना॥ ५.०४१.१०

वृष्णः- वर्षकस्य। भूम्यस्य- भौमस्य। गर्भं- गर्भस्थम्। अग्निगर्भेयं पृथिवीति ब्राह्मणम्। अपाम्- मूलशक्तिधाराणाम्। नपातम्- वत्समग्निम्। सुवृक्ति- सुष्ठ्वावर्जनेन स्तोत्रेण। त्रितः-

भूमिकात्रयस्थः सन्। अस्तोषि- स्तौमि। अग्निः- सत्क्रतुः पावकः। एतरि- गन्तरि प्रपन्ने मयि। शूषैः- स्वशक्तिभूतैः रश्मिभिः। न । गृणीते- गरणं करोति। न क्रुध्यति। शोचिष्केशः- प्रकाशज्वालः। वना- वनानि भौमभोगैकमूलभावनानि। न रिणाति- न त्यजति। दहत्येव ॥१० ॥

कथा महे रुद्रियाय ब्रवाम कद्राये चिकितुषे भगाय।
आप ओषधीरुत नोऽवन्तु द्यौर्वना गिरयो वृक्षकेशाः॥ ५.०४१.११

कथा- कथम्। महे- महते। रुद्रियाय- रुद्रजाय मरुद्गणाय। ब्रवाम- वदामः। कत्- किम्। राये- सम्पदर्थम्। चिकितुषे- विदुषे। भगाय- सौभाग्याधिदैवताय वदामः। आपः- जीवोदकानि। ओषधीः- ओषधयः। उत- अपि च। द्यौः- नभः। वना- वनानि। वृक्षकेशाः- तर्वाच्छादिताः। गिरयः- पर्वताः। नः- अस्मान्। अवन्तु- रक्षन्तु ॥११ ॥

शृणोतु न ऊर्जां पतिर्गिरः स नभस्तरीयाँ इषिरः परिज्मा।
शृण्वन्त्वापः पुरो न शुभ्राः परि स्रुचो बबृहाणस्याद्रेः॥ ५.०४१.१२

ऊर्जां पतिः- प्राणाधिदेवता वायुः। नभस्तरीयान्- अन्तरिक्षचरः। इषिरः- सदेषणायुक्तः। परिज्मा- परितो गन्ता। नः- अस्माकम्। गिरः- मन्त्रान्। शृणोतु। बबृहाणस्य- वर्धमानात्। अद्रेः- मेघात्पर्वताद्वा। परि- परितः। स्रुचः- स्रवन्त्यः। पुरः- प्रत्यक्षतः। न- सम्प्रति। शुभ्राः- शुद्धाः। आपः। शृण्वन्तु ॥१२ ॥

विदा चिन्नु महान्तो ये व एवा ब्रवाम दस्मा वार्यं दधानाः।
वयश्चन सुभ्वः आव यन्ति क्षुभा मर्तमनुयतं वधस्नैः॥ ५.०४१.१३

ये। महान्तः- महात्मानः। दस्माः- दर्शनीयाः। तान्। वः- युष्मान्। एवाः- प्रपन्ना वयम्। वार्यं- वरणीयं हव्यम्। दधानाः- धारयन्तः। ब्रवाम- मन्त्रं ब्रूमः। विद- जानीथ। क्षुभा- क्षोभकेण। अनुयतम्- अभिगन्तारम्। मर्तं- मर्त्यम्। वधस्नैः- प्रहरणैः प्रहरन्तः। वयश्चन- आगन्तारश्चैते। सुभ्वः- सुष्ठु भवन्तः। आ- आभिमुख्येन। अव यन्ति- सरन्ति ॥१३ ॥

आ दैव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमखाय वोचम्।

वर्धन्तां द्यावो गिरश्चन्द्राग्रा उदा वर्धन्तामभिषाता अर्णाः॥ ५.०४१.१४

अपः- जीवोदकानि। च। अच्छ- अभिलक्ष्य। सुमखाय- शोभनयज्ञाय। दैव्यानि- दिव्यानि। पार्थिवानि- भौमानि। जन्म- जन्मानि। आ- आभिमुख्येन। वोचम्- वदामः। द्यावः- चिदाकाशजाः। चन्द्राग्राः- आह्लादकराः। गिरः- मन्त्राः। वर्धन्ताम्- एधन्ताम्। अभिषाताः- सम्भक्ताः। अर्णाः- नद्यः। उदा- उदकेन। वर्धन्ताम्॥१४॥

पदेपदे मे जरिमा नि धायि वरूत्री वा शक्रा या पायुभिश्च।

सिषक्तु माता मही रसा नः स्मत्सूरिभिर्ऋजुहस्त ऋजुवनिः॥ ५.०४१.१५

या। पायुभिः- रक्षाशक्तिभिः। च। शक्रा- शक्ता। वरूत्री- उत्तमा सा। पदेपदे। मे- मम। जरिमा- स्तुतिर्देवविषया। नि धायि- स्थापिता। नः- अस्माकम्। रसा- सारभूता। मही- महती। माता- जननी। ऋजुहस्ताजुवनिः- अवितथवरप्रदात्री। स्मत् सूरिभिः- प्रशस्तविद्वद्भिः। नः- अस्मान्। सिषक्तु- सेवताम्॥१५॥

कथा दाशेम नमसा सुदानूनेवया मरुतो अच्छोक्तौ प्रश्रवसो मरुतो अच्छोक्तौ।

मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः॥ ५.०४१.१६

कथा- कथम्। नमसा- वन्दनेन। सुदानून्- शोभनदानान्। मरुतः- वायून् प्राणविशेषान्। अच्छोक्तौ- आभिमुख्यवचने सति। प्रश्रवसः- प्रकर्षश्रुतियुक्तान्। दाशेम- परिचरेम। नः- अस्मान्। अहिर्बुध्न्यः- अहीनमूलो रुद्रः। रिषे- हिंसायै। मा। धात्- ददातु। उपमातिवनिः- शत्रुहन्ता। अस्माकम्। भूत्- भवतु॥१६॥

इति चिन्नु प्रजायै पशुमत्यै देवासो वनते मर्त्यो व आ देवासो वनते मर्त्यो वः।

अत्रा शिवां तन्वो धासिमस्या जरां चिन्मे निर्ऋतिर्जग्रसीत॥ ५.०४१.१७

इति- एवम्। चित्- एव। नु- क्षिप्रम्। पशुमत्यै- पशुयुक्तायै। प्रजायै- धर्मसन्तत्यै। देवासः- देवान्। वः- युष्मान्। मर्त्यः- मनुष्यः। वनते- भजते। अत्र। अस्याः- एतस्य। तन्वः- देहस्य। शिवाम्- क्षेमकरम्। धासिम्- अन्नं यच्छतु। निर्ऋतिः। मे- मम। जराम्- जीर्णत्त्वम्। जग्रसीत- ग्रसतु ॥१७ ॥

तां वो देवाः सुमतिमूर्जयन्तीमिषमश्याम वसवः शसा गोः।
सा नः सुदानुर्मृळयन्ती देवी प्रति द्रवन्ती सुविताय गम्याः॥ ५.०४१.१८

वसवः- शरण्यभूताः। देवाः- हे देवताः। वः- युष्माकम्। गोः- चिद्रश्मेः। शसा- स्तुत्या। ऊर्जयन्तीम्- प्राणकरीम्। सुमतिम्- शोभनमतिम्। इषम्- सदेषणाम्। अश्याम- अनुभवेम। नः- अस्मान्। प्रति। सा। सुदानुः- शोभनदाना। मृळयन्ती- सुखकरी। देवी- द्योतनशीला। द्रवन्ती- सरन्ती। सुविताय- सुखाय। गम्याः- अभिगच्छेत् ॥१८ ॥

अभि न इळा यूथस्य माता स्मन्नदीभिरुर्वशी वा गृणातु।
उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्ण्वाना प्रभृथस्यायोः॥ ५.०४१.१९

नः- अस्मान्। यूथस्य- गणस्य। माता- जननी। इळा- वाक्। अभि गृणातु। नदीभिः- स्वप्रणालीभिः। ऊर्वशी- उरु व्याप्ता सुखानुभूतिः मूलशक्तिधारामयी वा। स्मत्- प्राशस्त्यम्। गृणातु। बृहद्दिवा- महादीप्तिः। उर्वशी- उरु व्याप्ता मूलशक्तिधाराजसुखानुभूतिः। प्रभृथस्य- प्रभरणवतः। आयोः- मनुष्यस्य। अभ्यूर्ण्वाना- आच्छादयन्ती। गृणाना भवतु ॥१९॥

सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः॥ ५.०४१.२०

ऊर्जव्यस्य पुष्टेः- प्राणबलपुष्ट्यर्थम्। नः- अस्मान्। सिषक्तु- सेवताम् ॥२० ॥